

GÖMÖRI GYÖRGY

Egy Eszefdés filológus kalandjaiból

1.

„Péhádéről már hallottunk, de olyan tudományos fokozat, hogy Eszefdé, nem létezik!” mondhatná valaki a fenti cím olvastán. Igaza van. Ezt a rövidítést én találtam ki, sietek is elmondani, mit jelent: ez a Szívós Filológiai Detektívmunkáért magamnak adományozott cím, amit szívesen odaítéltek másoknak is. Lesz, aki azt mondja, ilyen címre nincs szükség, hiszen vannak rendes tudományos fokozatok, bár meglehet, ezek (mint a doktorátus) kissé devalválódtak politikai megfontolások és pártszempontok alapján. Aki az elmúlt évben olvasta a napi sajtót, tudja, mire gondolok.

Ezt a csak virtuálisan létező címet sem adják persze ingyen. Meg kell dolgozni érte, hűvös könyvtárakban és archívumokban kell tölteni olyan napokat, amikor az ember legszívesebben strandolna, vagy fagyaltozna a folyóparton. Egy fiatalabb kollega közbevetethné: már minden elérhető a neten! Ez nem egészen igaz. Ha 1980-at vesszük kiindulópontnak, persze rengeteg információ elérhető, de még ma, 2013-ban sem létezik egy teljes, mindent átfogó digitalizált világgönyvtár. A legnagyobb közgyűjtemények esetében ez már talán ebben az évtizedben megvalósul, de a kisebb könyvtárak és levéltárak anyagát még elég sokáig csak a hagyományos módon lehet elérni.

Néhány módszertani kérdés SzFD várományos filológusok részére: nincsen ingyen ebéd, esetleg az ingyenkonyhán. Vagyis felkészültség és erudíció nélkül ritkán születnek izgalmas felfedezések. Tudni kell valamit a kutatásra kizemelt könyvtár múltjáról, katalogizációs módszereiről, újabb vásárlásairól. De még komoly felkészültség mellett sem mondhatunk le a *szerencselelet*-ről (serendipity), vagyis arról, hogy a mérhetetlen nyomtatott és kézzel írott papírtömegeből előbukkanjon egy-egy számunkra becses könyv, levél, vagy bejegyzés. Más szóval nem árt, ha a kutatónak van intuíciója és vannak sejtései, amelyek szerencselelet formájában valósíthatók meg.

2.

Én magam elég későn kezdtem hungarika-kutatással foglalkozni. Pontosabban, mivel Oxfordban az ötvenes évek végén a legújabb magyar és lengyel irodalomról írtam disszertációm, nem nagyon értem rá a régebbi filológia művelésére, valahogy későbbre hagytam az ELTÉ-n korábban táplált ambícióim megvalósítását.

De 1966-ban megjelent első angolul írott könyvem és egy évvel később Párizsban lengyel irodalom-kutatás közben egy érdekes hungarikára bukkantam. Ez az ottani Lengyel Könyvtárban történt (a Szent Lajos szigetén), ahol Mickiewicz-korabeli kiadványok forgatása közben egy ritka röpiratra bukkantam. Ezt az 1830-as felkelést követő lengyel-orosz háború után írta a magyar rendekhez „egy magyar hazafi”, bizonyos Krajtsir Károly. Krajtsir eperjesi

orvos volt és tevékenyen rokonszenvezett a lengyel függetlenségi mozgalommal, amelynek bukása után Párizsba emigrált, s onnan írt egy szívhez szóló levelet magyar honfitársaihoz: segítsék a száműzetésre kényszerült lengyeleket, gyűjtsenek pénzt számukra. Ennek a levélnek a röpirat-formában való kiadását vittem magammal Budapestre, azzal, hogy majd ott közreadom.

Ez 1968 forró nyarán történt, amikor már egy brit útlevél birtokában haza mertem látogatni. Igaz, ez a hatóságok engedékenyebb politikáján is múlt, hiszen a Prágai Tavasszal párhuzamosan Magyarországon is enyhülni látszott a pártállam kontrollja. Mindenesre anyám nagy örömeire kaptam vízumot és Prágán, valamint Pozsonyon keresztül augusztus közepén megérkeztem Budapestre. Itt pár nappal később (már a prágai beavatkozás után!) felhívtam telefonon régi tanáromat, Szauder Józsefet. Tudtam, hogy egyik szerkesztője az *Irodalomtörténeti Közleményeknek*, ahol be akartam számolni hungarika-találatomról. A következő telefonbeszélgetés zajlott le Szauderrel. Mondom a nevemet, mire ő, kicsit meglepve:

– Az a Gömöri?

Mondom, hogy „az”. Mindjárt meghívott teára a lakására. Mutatom neki a Párizsban talált szöveget. Szemüvegcsere, Szauder mosolyog. Krajszir röpiratában ugyanis az orosz brutalitás által hazájukból elűzött lengyeleknek kér segítséget – a magyaroktól. Ezt közölni most, amikor Prágában szovjet tankok fojtották el a csehszlovák reformkísérletet? Ki hitte volna, hogy Krajszir szövege majd 140 év múltán újra aktuális lehet? Erre a kérdésemre Szauder csak legyint:

– Tudja milyen hosszú az átfutási idő az *ItK*-nál? Mire ez megjelenik, Prága régen el lesz felejtve.

Részben igaza volt, mert 1971-re, amikor ez a szöveg megjelent, Magyarországon már édeskevés embert érdekelt, hogy a csehszlovák kormányfőt Dubčeknek vagy Husáknak hívják, halálos ítéletekkel záródó perek sem követték a szovjet intervenciót, csak kirúgások, de azok sorozatban. Bár elkezdtem írni recenziókat a *Nagyvilágnak*, a következő években pedig főleg lengyel filológiával foglalkoztam.

1974-ben viszont fölvettem a kapcsolatot az Irodalomtudományi Intézettel, pontosabban Klaniczay Tiborral, akinek jegyzeteiből hajdan régi magyar irodalmat tanultunk. Nála tett látogatásom új lökést adott a hosszabb időre felfüggesztett Balassi-kutatásaimnak. Az ő ösztönzésére indultam el azokon a nyomokon, amelyek hosszú távon számos eredményhez vezettek. A „felfüggesztésen” azt kell érteni, hogy amikor 1953-ban életemben először jártam Lengyelországban, megfogadtam, hogy valamikor végére járok Balassi Bálint lengyelországi kapcsolatainak. Ezeket Eckhardt Sándor és Waldapfel József is kutatta, de még maradt olyan terület, ahol el lehetett indulni a lengyel könyvtárakban, illetve levéltárakban.

Ekkor már kinevezett tanár voltam a cambridgei egyetemen és gyakorlatilag minden tanítási szünetben utazhattam, kutathattam. Így 1975-ben lengyel akadémiai ösztöndíjjal jártam olyan helyeken, ahol hajdan Balassi Bálint megfordulhatott: Danckában, Fromborkban, Olsztynban és Braniewoban, a hajdani Braunsbergben (utóbbi a második világháború ügy elpusztította, hogy szinte semmi sem maradt a hajdan híres jezsuita kollégiumból) és a nagy egri Balassi-konferenciára kész lett egy dolgozatom Balassi lengyelországi kapcsolatairól. Ezt még főleg lengyel forrásmunkák alapján szedtem össze, és nem Warmiában, hanem a varsói Állami Archívumban (AGAD) bukkantam rá később Bekes Lászlónak egy olyan 1594-es leve-

lére, amelyben egyéb magyarországi események között említi Balassi halálát Esztergom ostrománál.

A továbbiakban levelezés, illetve helyszíni kutatás révén találtam két Balassi Bálint-bejegyzést korabeli *album amicorum*okban. Az egyiket egy szorgalmas koppenhágai észt-kutatónak, Vello Helknek köszönhetem, akivel hosszú éveken át folyamatosan cseréltünk információt európai albumokról, a másikat két boroszlói kutatóút alkalmával találtam és dolgoztam fel. Mindkét találatról beszámoltam az ItK-ban és a Magyar Könyvszemlében. Ezek szerencseleletek voltak, viszont az utolsó általam talált Balassi-adat története már egy hipotézisen és gyors helyzetfelismerésen múltott. Talán érdemes elmondani a körülményeket.

1995-ben lehetett, hogy hosszabb ösztöndíjjal megint Varsóba utaztam, de elfeledkeztem arról, hogy augusztusban a legtöbb lengyel könyvtár és archívum zárva tart. Így aztán július utolsó napjaiban Varsóban az derült ki, hogy az Állami Archívumban tervezett többhetes kutatásomra mindössze egy délelőtt maradt, az is szombati napon, amikor csak fél napig van nyitva a levéltár. Nyitás után azonnal berohantam az AGAD-ba és mivel feltételeztem, hogy Balassi lengyelországi katona-toborzásáról kellett maradnia valaminek a korabeli számadáskönyvekben, kikértem a Királyi Számadáskönyvek vaskos kötetét. És láss csodát: nem telt bele több mint fél óra, már felbukkant a kötet egyik lapján egy jókora összeg, amit a lengyel országgyűlés Wesselényi Ferencnek utalt ki 1590-ben, „Balassi uramnak, aki katonáival ott áll a lengyel határon”. Ez a találat olyan izgalomba hozott, hogy azon nyomban írtam róla egy képeslapot egy magyarországi filosz-kollégának: heuréka! Utána persze beszámolóm is megjelent erről az ItK 1996,1-2 számában. Ezzel, azt hiszem, végérvényesen beírtam magamat a Balassi-szakirodalomba.

3.

Viszont az angol–magyar kapcsolatok kutatásaira csak 1976-ban szántam rá magamat, amikor a már említett nagy egri Balassi-konferencia után Tóth István pécsi irodalomtörténész meggyőzött arról, hogy ilyenekkel is kellene foglalkoznom. Tóth abból indult ki, hogy angoliai egyetemi állásom és az a tény, hogy bármikor bármit megnézhetek egy angol vagy skót könyvtárban, különösen predesztinál egy ilyen kutatói szerepre.

Tóth Istvánnak, akinek ötleteit a filosz-szakma nem mindig fogadta egyöntetű elismeréssel, ez esetben teljesen igaza volt. Úgy jártam, mint a geológus, aki próbafúrást végez egy viszonylag feltáratlan területen és hirtelen gazdag ásványi rétegekre bukkan. Ehhez nem is kellett messzire mennem: Londonba, illetve Oxfordba.

Mivel a 16-17 századi angol magyar peregrináció szinte kizárólag protestáns diákokból állt össze, és mivel tudtam, hogy a zsoldárfordító tudós Szenci Molnár Albert is járt (ha csak rövid ideig is) Angliában, ott kezdtem a kutatást, ahol a legvalószínűbbnek tartottam Molnár látogatását: a Lambeth Palace Libraryban, az angol főpapok, érsekek és püspökök könyvtárában. Szinte az első könyv, ami a kezembe akadt Kálvin János *Institutio*-jának magyar fordítása volt, vaskos könyv korabeli kötésben, fordította Szenci Molnár Albert. Az első oldalon a fordító szép kézírásával latin nyelvű dedikáció George Abbot canterbury-i érseknek. Más szóval bizonyították arra, hogy Szenci Molnár (talán heidelbergi, vagy hollandiai ajánlólevelekkel) felkereste az érseket és ez alkalommal adta át frissen megjelent, Németországban kiadott Kálvin-fordítását.

Történt ez 1976 tavaszán. Pár héttel később Oxfordban jártam és ott valaki – lehet, hogy a történész Bob Evans – mondta, hogy éppen itt dolgozik egy magyar irodalomtörténész, a hebraista Dán Róbert, nem akarok-e vele találkozni. Akartam és leültünk egy kávézóban Dánnal, nem bírtam ki, hogy ne újságoljam neki azonnal londoni felfedezésemet. Amikor megtettem, Róbert elnevette magát:

- Nem fogod elhinni, de a múlt héten jártam ugyanott és én is rábukkantam a dedikált Kálvin-könyvre.

Miután 350 évig senki sem vette kézbe, most pár nap különbséggel egyszerre két magyar kutató csodálkozott rá Szenci Molnár Albert kézírására. Most akkor mit csináljunk? Dán Róbert készen állt a megoldással:

- Írjuk meg együtt a cikket az *ItK*-nak. Írd meg te, aztán majd belejavítok vagy hozzáteszek valamit és a kettőnk neve alatt publikáljuk.

Így is történt. Ez az epizód megalapozta Dánnal való barátságomat, aminek csak e kiváló filológus korai halála vetett véget a nyolcvanas években. S ha már egyszer elindultam Molnár Albert nyomain, ezt nem hagytam abba: találtam tőle bejegyzéseket album amicorumokban, egy dedikált példányt a Kálvin-fordításból Franekerben, és mindezt közreadtam hazai folyóiratokban. 1986-ban aztán Hamburgban és Brémában kutattam, az utóbbi egyetemi könyvtárát igazából Coccejus anyaga miatt kerestem fel, hogy annak albuma alapján feltárjam a nagy protestáns teológus korai magyar kapcsolatait. De ha már ott vagyok, gondoltam, megnézem a katalógusban Molnárt. Volt tőle több tétel, az egyik Melchior Goldast neve alatt.

Kikértem és íme: szerencselelet! A Goldast-gyűjtemény ugyanis egy ismeretlen latin-magyar kiadványt tartalmazott, egy hosszú verset az utolsó ítéletről: oppenheimi kiadás, Molnár fordítása. Mint hamarosan kiderült, maga a fordítás már ismert volt a szakirodalomban, de a kiadvány ismeretlen, egyetlen példánya tehát Brémában lappangott.

A harmadik és számomra legizgalmasabb Molnár Albert-szöveg Amerikából került elő, még hozzá a Yale egyetem könyvtárából. Tomasz Venclovának köszönhetően meghívást kaptam a Yale szláv tanszékére az év reprezentatív szlavista előadására – ez jelentős tiszteletdíjjal járt és lehetővé tette számomra többnapos kutatást az egyetem könyvtárában. Nem kellett viszont kiadnom pénzt szállásra, mert Györgyey Feri és Klári meghívtak Orange-ba, New Haven közelében lévő házukba. Kialakult tehát a szokás, hogy reggel Klári bevisz a könyvtárba kutatni, este meg értem jön. Az első ilyen kutatónapon (főleg lengyel anyagokat kerestem a Beinecke könyvtárban) gondoltam, azért érdemes megnézni, van-e jelentős régi magyar könyvanyag. Éppen a Yalen ne lenne? De amit találtam, arra nem számítottam.

Ilyenkor meg szoktam nézni, van-e a gyűjteménynek régi magyar bibliája. Volt, még hozzá Szenci Molnár Albert kiadása, és a katalóguscédula jelezte, hogy bejegyzés is van benne. Amikor kinyitottam a bibliát, szinte felujjongtam az örömtől: ez volt Molnár Albert dedikációs példánya, amit legbőkezűbb mecénásának, Tudós Móric fejedelemnek adott át, benne egy kézzel írott kis latin verssel, amiben a fejedelem kislányának születéséhez gratulált! Egy más bejegyzés alapján kiderítettem, honnan került ez az ún. „hanai” biblia Marburgból vagy Kasselből Amerikába. Gyorsan lefényképeztettem a több száz éves szöveget és este mondom az egészet az irodalmár-fordító Klárinak, aki erre felsikírt:

- Negyven éve élünk a Yale mellett és nekem nem jutott eszembe hogy megnézzem itt a magyar könyveket! Milyen szerencsés kezded van...

A 14 soros kis verset Szentmártoni Szabó Géza lefordította magyarra és a latin eredetivel együtt közzétette először az *ItK*-ban (2000, 5-6 szám), majd *Kultúránk követői a régi Európában* című könyvben (Editio Princeps, 2009). Utóbbi ezen a tanulmányon kívül még két újabb kis Szenci Molnár-felfedezésről írt dolgozatot is közli, de ezek egyike sem volt olyan váratlan és izgalmas, mint a yalei találat.

4.

Végül az SzFD-re törekvő filológusnak azzal is számolnia kell, hogy a másnyelvűek nem tudnak magyarul és ezért gyakran elírnak magyar neveket. Ha pedig az így kerül a katalógusba, a magyar kutatóknak leleményesnek kell lennie, hogy megfejtse a gyakran elég egyszerű elírást.

Az első ilyenről akkor találkoztam, amikor elolvastam Keserű Bálint kiváló tanulmányát az Ujfalvi-albumról és azt gondoltam, meg lennék lepve, ha Ujfalvi angol utazásáról ne lenne valahol valamilyen dokumentum a Szigetországban, ahol évszázadok óta minden levelet eltesznek és számon tartanak. A British Libraryben kezdtem, a kéziratárban. „U” betű alatt ugyan semmit sem találtam, de feltűnt egy „Wyfalvi” nevű ember Lord Burghleyhez írt levele ugyanabból az időből. Mivel akkoriban a magyar peregrinusok többségének szép („kancelláriai”) kézírás tanítottak Sárospatakon, vagy Kolozsvárt, ezúttal is jól olvasható levelet találtam Ujfalvi Imrétől, amiből kiderült, hogy heidelbergi ajánlólevéllel fordult Burghleyhez és hogy nem egyedül járt Angliában: barátja, Váci Gergely társaságában utazott oda. Váci pedig jó ismerőse volt Molnár Albertnek... még egy hasznos adalék a magyar peregrináció történetéhez. És mivel az Ujfalvi-albumban van bejegyzés Lord Burghleytől, azt is tudjuk, hogy Ujfalvi beadványa eredményes volt, valószínűleg kapott egy olyan menlevelet a kancellártól, amivel nyugodtan utazhatott az idegen látogatókkal szemben akkor még nagyon bizalmatlan, gyanakvó Angliában.

A másik ilyen elírás megfejtése viszonylag új, alig pár éves. Évtizedek óta kutatom a British Library hungarikáit, elég jól ismerem az állomány ide vonatkozó részét, de megint találtam valamit, ami felvillanyozott. Ez nem olyan izgalmas, mint Szentmártoni Szabó hosszú Janus Pannonius-vers találat, de azért ez is gazdagítja tizenhatodik századi irodalmunkat, ahol minden ismeretlen nyomtatvány felbukkanásának van jelentősége. Forgách Ferenc történész ifjúkori költői (latin) ujjgyakorlatairól van szó, amelyek „Ad Nicolaum Olahum...Carmen” néven jelentek meg Páduában 1553-ban, s amelyeket az alkalmi költő Oláh Miklós érsekké avatásának tiszteletére írt. De miért lappangott ez a kiadvány a British Libraryben? Egyszerű a válasz: nem „Forgách”, hanem „Francisci Forgax” néven szerepelt a katalógusban. A kiadványról írt bevezetőmet az összes latin vers faksimiléjével együtt közölte a *Magyar Könyvszemle* 2010/1-es száma.

Folytathatnám, de jobb röviden és érdekesen, mint hosszan, de unalmasan írni. Még akkor is, ha a hazai németes filosz-hagyományban nagyra tartják a hosszú és lehetőleg bonyolult nyelvezetű írásokat. Engem sajnos a filológiai detektív munka jobban érdekel, mint annak a bizonygatása, mennyire vagyok otthon az elméleti szakirodalomban. Ezért kezdtem és fejezem be ezt a kis írást az olvasóknak SzFD elérésre való biztatással.